

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023

LXV. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

TANULMÁNYOK
SOMOGYI ÉVA TISZTELETÉRE

Ifj. Bertényi Iván, Cieger András,
Deák Ágnes, Gyáni Gábor, Klement Judit,
Konrád Miklós, Manhercz Orsolya,
Matolcsi Réka, Ress Imre és Vér Eszter Virág írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztői
KLEMENT JUDIT, MANHERCZ ORSOLYA

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 1. szám

SOMOGYI ÉVA TISZTELETÉRE

Klement Judit – Manhercz Orsolya Köszöntés	5
Deák Ágnes A bölcs, de félénk Fabius Cunctátor: gróf Esterházy Móric	7
Ress Imre A horvát 1861. évi LXII. törvénycikk királyi szentesítésének legendája és legitimációs funkciója	29
Vér Eszter Virág Erzsébet császárné Magyarországon 1866 nyarán: fogadtatás, emlékezet, mítosz	43
Manhercz Orsolya „Istenem, istenem, ezentúl már Buda lesz a birodalmi székváros.” Udvari élet Pest-Budán a 19. században	65
Cieger András – Matolcsi Réka Királyhűség, állampolgári lojalitás, nemzeti identitás. Többes kötődések a dualizmus kori Magyarországon	87
Ifj. Bertényi Iván A delegáció főrendiház által választott tagjainak társadalmi háttere	99
Gyáni Gábor Szocializáció az arisztokrata családokban	123
Konrád Miklós Sportélet, polgárosodás és antiszemitizmus Magyarországon, 1867–1914	139
Klement Judit Budapest és a malmok, 1841–2008	155

A HORVÁT 1861. ÉVI LXII. TÖRVÉNYCIKK KIRÁLYI SZENTESÍTÉSÉNEK LEGENDÁJA ÉS LEGITIMÁCIÓS FUNKCIÓJA

RESS IMRE

THE LEGEND OF THE ROYAL SANCTION FOR ACT LXII OF THE CROATIAN LAW OF 1861, AND ITS LEGITIMIZATION FUNCTION

As a precondition of the constitutional relationship between Hungary and Croatia, act LXII of the Croatian sabor in 1861 demanded the acknowledgement of independent Croatian statehood, the unification of Croatian territory on a historical and ethnical basis, and the exclusive competence of the Croatian state in matters of administration, religion and education and justice. Despite the dissolution of the sabor, the act was endorsed by the ruler's rescript that was drafted with the aim of maintaining the dynastic loyalty of the Croats. In 1865, this rescript was already qualified in the pro-government press of Zagreb as an official act of royal sanction. Through the prospects of independent statehood and territorial unification, this purposeful reinterpretation served the aim of the integration of Croatia into the centralised Habsburg monarchy, and that of preventing the acceptance Austro-Hungarian constitutional dualism.

Keywords: constitutional relationship, centralisation, Hungary-Croatia, 1861

Az 1850-es évek végén a Habsburg Monarchia területi integritását fenyegető olasz nemzeti egyesülés katonai feltartóztatásának teljes kudarca és az állami pénzügyek katasztrofális helyzete indította el az 1848–1849-es polgári forradalmak leverése után kiépült monarchikus abszolutista hatalmi és kormányzati struktúra átalakításának folyamatát. A centralizált, tekintélyelvű osztrák császári hivatalnokállam számos korszerű társadalmi, intézményi és gazdasági újításával sem érte el a soknemzetiségű birodalom egységének és nagyhatalmi állásának megszilárdítását, nem csillapította a külön államtudattal, alkotmányos képviseleti tradícióval rendelkező territoriális alkotóelemeinek szembenállását. A változtatást, az alkotmányos parlamentáris kormányzást kívánó domináns nemzeti liberális elitcsoportok ugyanakkor a polgári forradalom kudarcélményének, nemzetiségi konfliktusainak és a kismemzeti külső fenyegetettségérzetnek a hatása alatt nem törekedtek a független nemzetállam elérésére. Az orosz, német és olasz nagy etnikai tömbök szomszédságában ragaszkodtak a védettséget nyújtó Habsburg Monarchia kereteihez, s az

Ress Imre, nyugdíjas tudományos főmunkatárs, BTK TTI.

alkotmányos átalakulás során elsődlegesen a saját nemzetépítést szolgáló államjogi pozíciók kialakítására tettek kísérletet a monarchiában.¹

A magyar politikai elit nagyobb hányada – a teljes függetlenség fokozatosan morzsolódó táborát leszámítva – a törvényesség és a történeti jogfolytonosság bázisán viszonylag egységesen foglalt állást az 1848-as törvények által legitimált magyar állami önállóság képviselői kormányzásának és a Szent István-i államterület integritásának a helyreállítása mellett. Ezzel szemben a horvát államjogi elhelyezkedés Habsburg-birodalmi alternatívái, a föderalizmus, az alkotmányos centralizmus és az osztrák–magyar alkotmányos dualizmus erőteljesen megosztották a horvát vezetőréteget. A horvát társadalom politikailag aktívabb, nagyobb hányadát mozgósító Nemzeti Párt szellemi vezetői, többnyire prominens katolikus egyházi személyiségek, 1848 örökségéből vették át a Habsburg Monarchia ausztrósláv föderatív átalakítását, újították meg a jugoszlavizmusnak átkelesztett integratív illír eszmét, és tűzték célul a horvát nemzetállami kiteljesedéshez a történeti alapú és etnikai elvű területi egyesítés, valamint a teljes államjogi emancipáció igényét. A nemzeti liberálisok kismemzeti fenyegetettség tudatának kifejeződése volt ez az ausztrófil jugoszlavizmus, amely többek között a déli szláv népek kulturális egységének és toleráns vallási közeledésének elősegítése révén vizionálta a horvátok, szerbek, szlovének és bolgárok Habsburg-jogar alatti politikai integrációját, mint egy olyan eszközt, amely képes ellensúlyozni a német és olasz szomszédság etnikai, gazdasági, műveltségi fölényét, elhárítani a magyar hegemonizmust, és felszámolni a balkáni szláv keresztényeket elnyomó oszmán uralmat. A déli szláv politikai közösség megteremtéséhez szükséges önálló horvát nemzetállam létének és területi igényeinek igazolása segítette elő a történeti múlt romantikus patrióta átértékelését. A historizáló nemzeti liberális államjogi doktrína kontinuosnak nyilvánította a horvát állam ezredéves csorbítatlan önállóságát, amelyet mindenkor csak az uralkodó személye kapcsolt össze Magyarországgal vagy az uralkodóház más országaival. Az állami egyenrangúság és a területi igények alátámasztására a Rómában képzett történész, Franjo Rački kanonok alkotta meg a horvát korona-eszmét, cseh és magyar mintára. Az egyik utolsó horvát nemzeti király, Zvonimir trónra lépésekor kapott, anyagi valóságában már nem létező pápai korona kultuszteremtő felélevenítése a csupán virtuálisan létező horvát–szláv–dalmát Háromegegy Királyság történeti-etnikai elvű területi helyreállításának jogosultságát és egyben egyenrangúságát szimbolizálta a magyar Szent István-korona és a cseh Szent Vencel-korona országaival.²

A horvát állami önállóság körüli történeti jogbizonytalanságot az 1861-ben tanácskozó „nagy szábor” kísérte meg eloszlatni és államjogi helyzetét szilárd, kodifikált bázisra helyezni. A zágrábi tartománygyűlés határozatai a horvát–magyar viszonyról pontosan körülírták az 1848-ban megszűnt állami együttélés helyreállításának előfeltételét: a Háromegegy Királyság teljes államjogi egyenrangúságának és maximális területi aspirációinak a magyar

- 1 Stefan Malfèr: Der Kampf um eine Verfassung 1859–1861. In: *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff*. Hrsg. Harm-Hinrich Brandt. Wien–Köln–Weimar, 2014. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 108) 426–431.
- 2 William Brooks Tomljanovich: *Biskup Josip Juraj Strossmayer, Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*. Zagreb, 2001. 55–89.; Mirjana Gross: *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Zagreb, 2004. 67–75.

országgyűlés általi előzetes elvi elismerését, a belügyi közigazgatás, a vallás- és oktatásügy, továbbá az igazságszolgáltatás horvát autonóm törvényhozói és kormányzati kezelését. A szabor végzése sorában ez a cikkely kapta a XLII. sorszámot. A további, XLIV. és XLV. sorszámú kiegészítő határozatok rögzítették a gyakorlati kívánalmakat, a magyarokéval ekvivalens kormányhatóságok és a legfelső bíróság létrehozását: Bécsben horvát udvari kancelláriát, Zágrábban helytartótanácsot és hétszemélyes táblát igényeltek az önálló közigazgatás és igazságszolgáltatás vitelére. A XLIII. sorszámú határozat a magyar királyi koronázás tartós elmaradása esetére nyilvánította ki a horvát készséget Ferenc József külön koronázási szertartáson dalmát–horvát–szlavón uralkodói beiktatására.³

A Habsburg Monarchia német dominanciájú, látszatalkotmányos parlamentáris centralizmusa, amelyet a februári pátens szabályozott, egyáltalán nem ígért kedvező kilátást a teljes körű horvát területi restitúcióra és államjogi emancipációra. A szabor liberális többsége így a magyar mintát követte, amely az uralkodó által szentesített 1848-as törvények jogérvényessége (legalitása) és jogfolytonossága (kontinuitása) jegyében vette el a közös ügyeket, valamint a bécsi birodalmi parlamentnek a magyar korona országait érintő kompetenciáját. A bécsi birodalmi központtal szembeni magyar és horvát ellenszegülés természetesen kiváltotta az együttes elmarasztalást is: előbb a pesti, majd a zágrábi országgyűlést oszlatták fel.

A horvát nemzeti liberális elit markáns államhivatalnokai, szakértelmiségi rétege a neoabszolutizmus modernizáló hivatalszervezetében szocializálódott és itt is futott be jelentős karriert. Ez az elitcsoport a szabor feloszlásából fakadó hagyományos közjogi sérelem hatására nem vonult ellenzékbe, hanem reformliberális nemzet- és társadalompolitikai ideáljai valóra váltására –pragmatikus hozzáállással – államigazgatási szerepet vállalt az alkotmányos birodalmi centralizmus kormányzatában. Az uralkodói rendelettel 1862 elején felállított bécsi horvát udvari kancellária és a zágrábi helytartótanács intézményesítette a Magyarországtól való elkülönülést, és a magyarral azonos szintre emelte a horvát önállósulást. A két kormányhatóság mellett a korlátozott autonómia hatáskörébe utalt horvát–szlavón vármegyék, az igazságszolgáltatás intézményei és az oktatási szakigazgatás területei a szakmai kibontakozás és karrierépítés számos lehetőségét nyitották meg az osztrák orientációt választó reformliberálisok előtt. Vezéralakjuk az első horvát udvari kancellár, a polgári származású, 1848-hoz sok szállal kötődő irodalmár és liberális jogász, Ivan Mažuranić volt, aki a horvát nemzeti érvényesülés lehetséges kerekének fogadta el a központosított, parlamentáris Habsburg Monarchiát. Stratégiai célkitűzése arra irányult, hogy az uralkodóval és a birodalmi parlamenttel kötött külön megállapodás mint egy új, korszerű „szerződéses alkotmány” kodifikálja a bizonytalan történeti érvekkel igazolt horvát autonóm államiság jogosítványait, területi kiterjedését és szabályozza a birodalommal való közös ügyek körét. Mindehhez logikusan az 1861. évi

3 Dalibor Čepulo: Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861. Autonomija, modernizacija i municipalne institucije. *Pravni vjesnik* 18 (2002) Nr. 1–2. 143–147.; *Hrvatski sabor 1861. Zaključci i drugi važniji spisi*. Ed. Arijana Kolak Bošnjak – Tomislav Markus – Stjepan Matković. Zagreb, 2018. 67–70.

szábor közjogi határozatainak sikeres érvényesítését állította a középpontba, amelyek létrejöttében meghatározó szerepet is játszott.⁴

Mažuranić a szábor képviselőjeként személyesen dolgozta ki az önálló horvát államiség megalapozására szolgáló törvényjavaslat XLII. cikkelyét, később pedig már mint a bécsi udvari dikasztérium elnöke készítette elő a horvát országgyűlés összes határozatáról, valamint a feloszlatásáról rendelkező uralkodói leirat tervezetét is. E nagy jelentőségű államiratot tárgyaló minisztertanácsi üléseken sikerült azt a szándékát keresztülvinni, hogy a kulcsproblémának nyilvánított kérdésről, a Magyarországhoz fűződő horvát közjogi viszonyról olyan „legfelső elintézés” készíthessen elő, amely alkalmas megbékíteni a szábor feloszlata miatt elégedetlen, csalódott, de „hűséges horvát népet”, és ezzel elősegíteni a birodalmi parlament horvát bojkottjának megszűnését, az alkotmányos centralizmus elfogadását.⁵ A horvátság iránti legfelső bizalom jelzésére nyilvánvalóan ezért építette be a szábor XLII. sorszámú államjogi határozatát illető leirat szövegébe az egyetértő uralkodói akaratnyilvánításkor szokásos legerősebb jóváhagyási formulák egyikét, a „legfelső királyi beleegyezésünk”/„unsere allerhöchste königliche Genehmigung”/„previšnje naše kraljevsko odobrenje” változatot. A leirat szövegkörnyezetében ennek a megerősítési formulának az érvényét és súlyát persze erősen relativizálta az uralkodó egyidejű másik kötelezettségvállalása, hogy a szábor érintett határozatát királyi propozíció formájában terjeszti az összehívandó magyar országgyűlés elé megtárgyalásra.⁶ A horvát historiográfia minden fenntartás nélkül ennek alapján tartja számon az 1861. évi XLII. törvény cikk szentesítését,⁷ noha olyan releváns jogi kritériumok hiányoztak, mint a törvényjavaslat uralkodói aláírása, megpecsételése és szentesítési záradékkal való ellátása.⁸

Az állítólagos szentesítési jogi aktust évekig teljes hallgatás övezte, és a jogszabály nem is lett közvetlenül és rögtön a horvát–magyar kiegyezési diskurzus tárgya, hanem teljesen más összmonarchiai hatalompolitikai összefüggésben nyert különleges jelentőséget és kapott nyilvánosságot. A birodalmi politikában a centralista kormány erdélyi sikere 1863 közepétől rendkívüli mértékben felértékelte a Béccsel való külön horvát kiegyezés fontosságát, mint az állami különállás és az alkotmányos parlamentarizmus érdekében folytatott magyar ellenállás megtörésének egyik lehetséges eszközét. Az erdélyi

- 4 Jaroslav Šidak: Ivan Mažuranić kao političar. In: uő: *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb, 1973. 298–301.; Vera Ciliga: O političkim koncepcijama i djelatnosti Samostalne narodne stranke 1863–1865. *Časopis za suvremenu povijest* 7 (1975) Nr. 2. 38–44.
- 5 A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. 1861. október 14., 29., november 2. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Bd. 1–9. Bearb. von Horst Brettner-Messler et al. Wien, 1977–1997. Bd. 2. 473–480.
- 6 *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848: mit einem Anhang, enthaltend die wichtigsten Landtags-Akten vom Jahre 1861, und das Programm von O. Ostrožinski aus dem Jahre 1848*. Hrsg. Stephan Pejaković. Wien, 1861. Anhang, 66.; *Hrvatski sabor*, 334.
- 7 Dalibor Čepulo: *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb, 2012. 162–164.
- 8 Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár*. Bp., 2008. 1068–1069. A nemzetközi történetírásban egyedül Macartney adott hangot kételyének a szentesítéssel kapcsolatban: “The Crown ‘sanctioned’ some of the Sabor’s productions, including Article 42 (although exactly what ‘sanction’ meant in this connection it is difficult to understand).” Carlile Aylmer Macartney: *The Habsburg Empire 1790–1918*. London, 1969. 526.

választási rendszer gyökeres átalakításával és a választók megnyerésére szolgáló hatalmas pénzügyi ráfordítással ugyanis elérték 1863 nyarán az erdélyi országgyűlésen az erőviszonyok átrendezését: a korábbi magyar dominanciát felváltotta a román–szász parlamenti fölény. Az új többség érvénytelenítette a Magyarország és Erdély egyesülését kimondó, 1848. évi uniós törvényt, és a februári pátens elfogadása által a magyar korona országai közül az Erdélyi Nagyfejedelemség betagozódt az alkotmányos centralizmus rendszerébe, képviselői bekapcsolódtak a birodalmi parlament munkájába.⁹ Hasonló politikai átalakulási folyamat sikeres kibontakozását várták Horvát–Szlavóniában is, amikor a magyarokat erdélyi módra megszorogató zágrábi döntés érdekében 1864 elején Bécsben elhatározták a horvát szábor összehívását a februári pátens és a birodalmi parlament elfogadásának gyors megszavazása végett.¹⁰

A központi kormányzattól érkező impulzusok mellett az alkotmányos birodalmi centralizmussal való horvát reformliberális megegyezési készséget erősítette az a törekvés is, hogy elejét vegyék a Szent István-i országterület egészére kiterjedő magyar állam újjáéledésének és megszilárdulásának. A reformliberális közjogi eszmevilágban – miként azt Franjo Žigrović-Pretočki udvari alkancellár röpirata részletesen kifejtette – korántsem a horvát állami egyenrangúság magyar elismertetése képezte az egyedüli feltételt Magyarország összmonarchiabeli helyzetének rendezésére, hiszen változatlanul mérvadónak számított az 1848-as ausztrósláv elképzelés: a magyar államterület etnoföderalizálása, jelen helyzetben a Szerb Vajdaság visszaállítása és a szlovák területi autonómia létrehozása.¹¹ A kormányzati pozícióban lévő reformliberálisok a horvát autonóm államiség ígéretével és a területi államegység megvalósulásának esélyével szándékoztak megszerezni a szükséges hazai társadalmi támogatást a monarchikus konstitucionalizmus alapokmányai, az októberi diploma és a februári pátens parlamenti törvényesítéséhez. A centralizmust többségében elutasító horvát elit és a közvélemény áthangolására Mažuranić nem látta elegendőnek a választási rendszer módosítását, a közigazgatási pozíciók osztoztatását és a birodalmi költségvetésből elkülönített jelentős pénzeszközök bevetését. A fordulat társadalmi léptékű véghezviteléhez a horvát udvari kancellár által szükségesnek tartott nagy nemzeti vívmány, a történeti jogot és az etnikai elvet egyszerre érvényesítő területi államegység megvalósítása viszont éppen a két legfontosabb területi kérdésben ütközött leküzdhetetlen akadályba. A Határőrvidék horvát polgári igazgatás alá helyezésére az uralkodó a minisztertanácsban személyesen mondott nemet Mažuranićnak,¹² míg a Dalmáciával való egyesítést az italo–dalmata autonomisták ellenállása és a német centra-

9 Szász Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1848–1867). In: *Erdély története*. I–III. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986. III. (Erdély története 1830-tól napjainkig) 1490–1497.; Simion Retegan: Die siebenbürgischen Landtage 1848 bis 1867. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VII. *Verfassung und Parlamentarismus*. Hrsg. Helmut Rumpel – Peter Urbanitsch. Wien, 2000. 2330–2340.

10 Jaroslav Šidak: Die kroatische Politik in den sechziger Jahren des XIX. Jahrhunderts bis zum kroatisch-ungarischen Ausgleich (1868). *Österreichische Osthefte* 9 (1967) Nr. 3. 201–203.

11 Franz X. von Žigrović-Pretočki: *Ueber das Selbstbestimmungsrecht des Königreiches Dalmatien, Croatien und Slavonien*. Wien, 1864. 93.

12 A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. 1864. február 2. In: *Die Protokolle*, V/7. 215–218.

listák szlávokkal szembeni fenntartásai hiúsították meg.¹³ Emellett a bécsi hatalmi centrummal folytonos feszültségforrást jelentett az autonóm horvát igazgatási ágazatok pénzügyi függősége, valamint a központi parlamentnek és kormánynak való teljes költségvetési kiszolgáltatottsága. A szábor összehívására így csak 1865 elején kezdődtek meg az előkészületek. Végso soron a hároméves kormányzati sikertelenség kompenzálására és a birodalmi centralizmus elfogadására tervezett szábor választási rendjéről tanácskozó 1865. februári báni konferencia teljes ellenzéki bojkottja adhatta meg a döntő ösztönzést, hogy a lépéskényszerbe került reformliberálisok mint kihasználatlan és jelentős közjogi lehetőséget tudatosítsák a nemzeti nyilvánosságban a Három megye Királyság területi állományáról és politikai jogosítványairól 1861-ben hozott száborhatározat uralkodó általi szentesítését. Ezt látszik alátámasztani, hogy a szentesítési aktusnak tekintett 1861. november 8-i uralkodói leirat csak jókora késedelemmel, éppen 1864 decemberében jelent meg a zágrábi helytartótanács által már 1863 áprilisától kiadott törvénylapban, és így azt csak ekkor iktatták be hivatalosan a törvényt konstituáló horvát jogforrások sorába.¹⁴

Ezt követően aztán a báni konferencia ülésére időzítve, a hungaroszláv arisztokrata-nemesi ellenzék maradiságát bíráló sajtókampánya során a kormánypárti orgánus, a *Domobran* 1865. február 7-én írta le először nyilvánosan, hogy az uralkodó az említett leirattal már régen megerősítette és törvényerőre emelte a szábor 1861. júliusi 23-i határozatát, tehát szentesítette a XLII. törvénycikket.¹⁵ Az önálló horvát államiság jogalapjának szánt sarkalatos törvény szentesítésének kihirdetése és a reformliberális kiegyezési program egyidejű közzététele – tehát a Három megye Királyság államjogi betagolásának szándéka a centralizált alkotmányos Habsburg-monarchiába – politikai hatásában csak Deák Ferenc néhány hónappal későbbi hűsvéti cikkének programadó jelentőségéhez mérhető.

A birodalmi központtal való horvát kiegyezés időszerűségét már a címével is konfrontáló Szakítsunk a magyarokkal! kezdetű, névtelen felhívás dobta be a horvát nyilvánosságba. Az egész társadalmat megszólító patetikus iránymutatás keltezési helye, a tengerparti Vinodolski Drevenik, világos utalás Mažuranić szülőföldjére, ami valószínűsítette az udvari kancellár szerzőségét vagy legalábbis sugalmazói szerepét a felhívás keletkezésében. Az írás éles bevezető hangütéssel túlhaladottnak minősítette a horvát nemesi hagyomány provincializmusát, a magyarbarátságot, kigúnyolta a volt nemesség politikai kulturálatlanságát, például a destruktív harsány ellenzékiességét, a bécsi kormány és a „svábok” gátlástalan szidalmazását. Szembeállította a történelmi jogok, a régi kiváltságok terméketlen védelmezését a valódi horvát történelmi örökségnek nevezett értékrenddel, amelyet a múltban és jelenben egyaránt olyan polgári nemzeti erények testesítettek meg, mint a törvényes királyhoz való rendíthetetlen hűség, az ország önállóságához, vallásához, nemzetiségéhez és nyelvéhez való ragaszkodás. Az írás különösen kárhozzátta a felelőtlen ellenzéki nemesi agitációt, amely a magyarokkal való állami közösség hely-

13 Josip Vrandečić: *Autonomist Movement in Nineteenth-Century Austrian Dalmatia. Regionalism versus Nationalism*. Saarbrücken, 2009. 71–92.

14 *Sbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevinu Horvatsku i Slavoniju: godina 1863. Sv. I. Komad XV. Izdan i raspolan dne 10. Prosinaca 1864.* Br. 229. 373–381. A törvénylap alapítására vö. *Pravnik. List za pravne i drzavne znatnosti*. 1863. április 25. 124.

15 Je li trojedna kraljevina u banskoj konfrenciji podpuno zastupna? *Domobran* 1865. február 7. 1.

reállításának támogatására adócsökkentéssel és más ígéretekkel eredményesen mozgósította a köznépet, és ezzel veszélybe sodorta a horvát nemzet számára nélkülözhetetlen Osztrák Császárság fennállását, pénzügyi stabilitását. Történelmi perspektívából a szöveg nem vonta kétségbe a horvát–magyar állami együttélés korábbi szükségességét, de a jelenben már nem a tőkeszegény agrár Magyarországgal való társulást, hanem a monarchia fejlettebb, nyugati feléhez való csatlakozást tartotta előnyösnek az elmaradott Horvátország technikai-társadalmi felzárkózásához, iparának, kereskedelmének fellendítéséhez, közlekedési infrastruktúrájának gyors kiépüléséhez.¹⁶

Az államterület egyesítése, az alkotmányosság biztosítása, a monarchia szláv nemzeteivel való politikai együttműködés intézményesítése és a társadalmi-technikai modernizáció elősegítése volt tehát az a négy pillér, amelyre Mažuranić 1865 elejétől a birodalmi központtal tervezett kiegyezési programját építette. A koncepció népszerűsítésére a következő hónapokban neves közírók és névtelen szerzők írásai árasztották el a *Domobrant*-ot, s annak szinte minden cikkírója eljutott arra az egybecsengő végkövetkeztetésre, hogy a birodalmi kiegyezéssel nem aktuális többé a magyar–horvát államközösség helyreállítása, hanem az már véglegesen lezárt fejezet, mert a két országot érintő közös ügyek egyaránt a birodalmi parlament kompetenciájába fognak tartozni. Végsősoron tehát a reformliberálisok a horvát tárgyalási pozíció megerősítésére, az uralkodó által szentesített 1848-as magyar törvényekkel azonos értékű jogalap megteremtésére, a birodalmi centrummal való kiegyezési szándék kinyilvánítására és a Magyarországgal való állami közösség elutasítására instrumentalizálták az 1861. évi XLII. tc. állítólagos uralkodói szentesítését.

A birodalmi kormányzat 1865 elejétől kezdte meg a magyar országgyűlés és a horvát szábor előkészítését. Mindkét országban az alkotmányos centralizmust elfogadó többség elérését tűzték célul, és anyagi forrásokat irányoztak elő a választások és az országgyűlési erőviszonyok befolyásolására.¹⁷ Elsőként Mažuranić élt a lehetőséggel, és 100 ezer osztrák értékű forintot kért választási célra a Pestről pénzelt horvátországi „magyar párt” semlegesítésére és a kormánytámogató többség megalapozására. Kérelmének elbírálását a magyar választások befolyásolásának stratégiai tervével kapcsolták össze, amelynek költségét 600-700 ezer forintra becsülte a magyar és az erdélyi udvari kancellár. Az összeg nagysága és az állami pénzügyek helyzete miatt a döntést elnapolták. A horvát választások befolyásolásának kérdése többé nem került a minisztertanács elé, s így a történeti kutatás joggal feltételezte, hogy az ügy végleg süllyesztőbe került.¹⁸ Más irányú kutatásaink során azonban rábukkantunk egy 1867. évi elszámolásra, amely szerint Ferenc József szóbeli utasítására két részletben Zágrábba került a horvát udvari kancellár által kért összeg az 1865. évi horvát választások céljára. A titkos alapot a horvát helytartótanács elnöki tisztét betöltő bán, Josip Šokčević tábornagy kezelte, és abból több mint 90 ezer

16 Okanimo se Magjarah! *Domobran* 1865. február 3. 1–2.

17 A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve. 1865. január 5., 7., március 15. In: *Die Protokolle*, V/9. 64–67., 71–75., 213–223.

18 A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve. 1865. március 20., 30. In: uo. 229–230., 248–249.

forintot fordítottak Mažuranić pártjának választási céljaira, és pártsajtójának, a *Domobran* és a *Svijet* című lapoknak a szubvencionálására.¹⁹

A rendelkezésre bocsátott jelentős források sem tudták ugyanakkor elhárítani a horvát reformliberális párt választási kudarcát: a monarchiaszerte egyre erősödő demonstratív nemzeti, társadalmi tiltakozó megmozdulások és az uralkodói bizalomvesztés folytán erősen megcsappantak az alkotmányos centralizmus tovább építésének, sőt egyáltalán fennmaradásának a kilátásai is. Először éppen a horvát reformliberálisok kiszemelt szláv szövetségesei, a csehek és a lengyelek vették különféle nemzeti sérelmek miatt bojkott alá és hagyták el tünetőleg a birodalmi parlamentet, majd a centralizmusnak elkötelezett legerősebb frakció, az osztrák–német liberálisok elégték meg a pénzügyi bizonytalanságot, a költségvetési kiszolgáltatottságot állandósító látszatparlamentarizmust.²⁰ Az osztrák alkotmányos provizóriumok miatti fokozódó elégedetlenség viszont új perspektívába helyezte a történeti jogfolytonossághoz és a szentesített törvényekhez ragaszkodó magyar államjogi küzdelmet, amely ennek révén a működőképes alkotmányos monarchia megteremtésének egy lehetséges útjaként felértékelődött. Ez volt az oka, hogy ekkor – még a közös tiltakozási hullámban – a teljes szláv liberális közvélemény is, a prágai német nyelvű *Politiktól* a zadari olasznyelvű *Il Nazionale*ig elítélte a magyar történeti államegység ellen irányuló erdélyi román–szász és horvát partikularis törekvéseket, és a bécsi centralista kormányzattal való külön-megállapodási ambícióikat.²¹

A birodalmi centralizmus kudarcra nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburg Monarchia konszolidálásához, parlamentáris kormányzásához, képviseleti politikai intézményrendszer kiépüléséhez megkerülhetetlen a magyar korona országai, benne a horvát Háromegy Királyság államjogi helyzetének rendezése. Ezt a felismerést Ferenc József is fokozatosan elfogadta, és aktív szerepet vállalt annak megvalósításában. A birodalmi politikában végbement alkotmányos dualista fordulat első lépése volt a két ország parlamenti képviseletének az összehívása a függőben lévő államjogi kérdések rendezésére, amely mintegy dinasztikus kényszer alá helyezte a két fél megállapodását. Mind a horvát száborhoz intézett uralkodói leiratban,²² mind a magyar országgyűlést megnyitó trónbeszédben világosan manifesztálódott, hogy a reformliberális horvát sajtóban 1865 eleje óta jelen levő, a horvát államiság területi kiterjedését és önállóságának mértékét igazoló sarkalatos törvény uralkodói szentesítése jogi fikció. Ferenc József ugyanis egyik parlamenti testületnek sem tett említést ilyen jogi aktusról, sőt valójában a négy évvel korábbi eredeti szándékának megfelelően terjesztette a magyar országgyűlés elé a horvátokkal való meg-

19 Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= ÖStA HHStA) Kabinettskanzlei 1867/2854. Az iratok részletes feldolgozását külön tanulmányban tervezem.

20 Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Bp., 1976. 55–73.

21 Antoni Cetnarowicz: *Die Nationalbewegung in Dalmatien im 19. Jahrhundert. Vom »Slawentum« zur modernen kroatischen und serbischen Nationalidee*. Frankfurt am Main, 2008. 89–94.

22 Königlich Reskript, die Eröffnung des croatisch–slavonischen Landtages und die königlichen Propositionen betreffend. *Wiener Zeitung* 14. November 1865. [1.]

állapodás céljából az 1861. évi szabor közjogi határozatát a „kölcsonös engedékenység alapján és a méltányosság szellemében”.²³

Ebből az eljárásból egyértelműen kiderült, hogy az uralkodó teljesen tisztában volt azzal a mindkét oldalon kölcsönösen méltányolt államjogi felfogással, hogy a horvát–magyar bilaterális viszonyt szabályozó törvényt csak a két országgyűlés egyetértésével szentesítheti. Ennek ellenére a pesti trónbeszéd elhangzása után a horvát udvari kancellárságtól akkor már visszalépett Mažuranić táborában azonnal megfűjták a harci kürtöt: igazolni akarták a szóban forgó törvény cikk érvényességét a nemzeti nyilvánosság előtt és meg akarták védeni azt immár az uralkodói kinyilatkoztatással szemben is. A *Domobran* külön írást szentelt a törvény cikk jelentőségének és ismételt glorifikálásának. A magyaroktól való teljes függetlenedést szolgáló jogalap megrendülését és a politikai feltételek beszűkülését a cikk írója már az első mondatban a jogi fikcióhoz való patrióta ragaszkodás pátozával kompenzálta. „Nekünk az 1861. évi 42. törvény cikk a szabadság levele, a magna charta, amelyből egy hajszálnyit sem szabad engedni.”²⁴

Hamarosan a szaborban is lezajlott az első heves szellemi párbaj a törvény cikk érvényességéről. A hungaroszláv nemesi képviselők változatlanul az 1790. évi XII. tc.-t tekintették a legfontosabb horvát államjogi alaptörvénynek, amely a magyar–horvát közös országgyűlésen kimondta a bécsi birodalmi központtól való kormányzati függetlenséget. Annak az általánosan elfogadott közjogi követelménynek a szellemében pedig, hogy csak megkoronázott király szentesíthet törvényt, ünnepélyesen érvénytelennek nyilváníthaták a magyar–horvát államközösség megakadályozására kreált, általuk különben sem kedvelt egész 1861. évi jogalkotást. Ezzel a felfogással Mažuranić képviselővé választott bécsi udvari kancelláriai titkára, majdani veje és a zágrábi egyetem későbbi nagyhírű jogászprofesszora, Napoleon Špun-Stržić leginkább lángoló hazafiassággal, mintsem jogi érvekkel szállt vitába.

„Soha nem fogadhatom el, hogy mi most az 1790. 12. tc. alapján országgyűlésezhetünk, s ez az államjog; sőt azt mondom, az 1861. 42. tc. a mi alapvetésünk, mert azt a horvát nemzet maga alkotta és a király jóváhagyta, s ez az alapja annak, amit Három megye Királyságnak nevezhetünk. [...] Emlékeztetve lévén arra, hogy az 1861. 42. tc.-t koronázatlan király hagyta jóvá, így azt kellene mondanom, hogy az törvénytelen; én pedig mégis alapjognak tartom a 42. tc.-t, élőnek, mert az a nemzet lelkében és szívében él.”²⁵

23 „Felszólítottuk továbbá Horvát- és Tótországok gyűlését, hogy eleve gondoskodják a felől, miszerint e jelen országgyűlésen kellőleg képviselve legyen, és midőn a horvát országgyűlésnek az 1861. évben hozott és a közjogi viszonylatra vonatkozó határozatát közöljük, egyszersmind hiszszük és reméljük, hogy a századok során egyesült társnemzetek frigyestülése kölcsönös engedékenység alapján és a méltányosság azon szellemében fog létrejönni, melynek kedvelt Magyarországnak hű Rendei és Képviselői 1861. évi Sz. Jakab hava 6-dikán kelt felírásukban ez ügyre nézve kétségtelen tanúságát adták.” A magyar országgyűlést 1865. december 14-én megnyitó trónbeszéd szövegét lásd *Deák Ferencz beszédei*. I–VI. Összegy. Kónyi Manó. Bp., 1903. [2., bőv. kiad.] III. 503–506.

24 Zakonski članak 42. od. god. 1861. *Domobran* 1865. december 20. 2.

25 *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7*. Zagreb, 1866. [február 22.] 327.

A felmerült kételyek ellenére a horvát szabor nemzeti liberális többsége által Pestre küldött tárgyaló delegáció minden részletében ragaszkodott a szentesítettnek vélt törvény előzetes, maradéktalan magyar jóváhagyásához, s így a kölcsönös kompromisszumkészség teljes hiánya miatt minden tárgyalási forduló eredménytelenül zárult. A magyar tárgyalópartnereket bizonyos mértékig elbizonytalanította a szentesített törvényre való következetes, rendszeres horvát hivatkozás, mert nem voltak pontos ismereteik az uralkodó és a korábbi centralista kormány horvát ügyben hozott döntéseiről. Másfelől a magyar–horvát kiegyezés eléréséhez semmiképpen sem kívánták egy szentesített törvény oktrojával való megváltoztatását, mert az ellentmondott volna az uralkodóval folytatott kiegyezési alkudozások alapvető alkotmányjogi célkitűzéseinek, miszerint törvényt csak az országgyűlés és az uralkodó együttesen alkothat. A folyamatosan zajló politikai diskurzusban a nemzeti liberális többségű szabor végül súlyos törvényszegésnek minősítette a horvát állami egyenrangúsítás és a történeti-etnikai alapú területegyesítés megíusulását, s a közeli koronázás bojkottjával fenyegetőzve zárta ki a kompromisszum lehetőségét. A horvát kiegyezési tárgyalások folytatásának alapelveit meghatározó 1867. áprilisi nevezetes budai vegyes minisztertanácsban éppen ezért a horvát udvari kancellár, Milan Kušević közvetlen tájékoztatást kért az uralkodótól az 1861. évi XLII. cikkely jogérvényességéről. Ferenc József válaszában legfontosabb részét a jegyzőkönyv következőképpen örökítette meg:

„... amikor tárgyalásra került az a kérdés, vajon és mennyiben tekinthető szentesítettnek ama cikkely [XLII. tc.] tartalma, abban a tekintetben Őfelsége azt az egyhangúan akceptált megjegyzést méltóztatott tenni, hogy itt csak annyiban lehet szó megtörtént szentesítésről, amikor az említett leirat arra utaló jóváhagyást tartalmaz, hogy az említett cikkelybe felvett indítványok alapként fogadtatnak el a magyar országgyűléssel folytatandó további tárgyalásra és megállapodásra.”²⁶

A XLII. tc. megítélésének kérdésében a kölcsönös kompromisszumkészség teljes hiánya miatt a magyar–horvát államjogi kapcsolat rendezése kényszerpályára került: az alkotmányos dualizmuson és az állami közösségen alapuló magyar–horvát kiegyezés keresztülvitelét egyetlen társadalmi csoport, a nemesi földbirtokosság monopóliumává tette. Úgy hiszem, hogy ezt a kiegyezés létrehozásában végül döntő szerepet betöltő

26 Komjáthy Miklós: Két ismeretlen „közös” minisztertanácsi jegyzőkönyv. Az osztrák–magyar államközösség történetéhez. *Levéltári Közlemények* 44–45 (1973–1974) 290. Ferenc József állásfoglalásának teljes szövege németül így hangzott: „Nach Vorlesung des 1-ten Teiles wurde über Anregung Sr. Majestät durch Freiherrn von Kussevich auch der Artikel 42. der kroatischen Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1861., sowie die bezüglichen Stellen des hierauf erflossenen königlichen Reskriptes vorgelesen, – wobei die Frage zur Erörterung kam, ob und inwiefern der Inhalt dieses Artikels als bereits sanktioniert zu betrachten sei, in welcher Hinsicht Se. Majestät die einstimmig akzeptierte Bemerkung auszusprechen geruhen, dass hier von einer bereits erfolgten Sanktion nur insoferne die Rede sein könne, als das erwähnte Reskript die Zustimmung enthalte, dass die in den besagten Artikel aufgenommenen Anträge als Basis der weiteren Verhandlung und Vereinbarung mit dem ungarischen Landtage angenommen werden, und dass ferner in teilweiser Ausführung dieser Anträge die betreffenden Behörden als: die k. kroatische Hofkanzlei – der besondere oberste Gerichtshof für Kroatien etc. – errichtet worden sind.”

magyarbarát horvát politikai irányzatot – amelyet a korabeli politikai ellenfelei megbélyegzően magyarón vagy unionista megnevezéssel járatnak le, és gyakran társították hozzájuk a nemzeti önfeladást és a nemzeti érdekek elárulását –, a fogalmi tisztázás érdekében sokkal helyesebb a jövőben egységesen a hungaroszláv jelzővel illetnünk, mivel ez pontosabban kifejezésre juttatja politikai törekvések célját és tartalmát.

Ez a hungaroszláv politikai orientáció abban nyilvánult meg, hogy a horvát nemzet jövőjét sem jugoszláv kontextusban, sem a Habsburg Monarchia ausztrioszláv föderációjában nem látta biztosítva. A horvát autonómia hagyományos intézményeinek fennmaradását sokkal inkább a magyar–horvát rendi államközösség hagyományaira építve a bécsi birodalmi központtal szemben a magyar alkotmányos állam keretében képzelték el. A magyar államkeret elfogadása ugyanakkor korántsem jelentette azt, hogy a magyar politikai szövetségeik megalkuvó kiszolgálói lettek volna, hiszen nem mondtak le az alapvető horvát nemzeti célok megvalósításáról. Az államközösséget megújító kiegyezéshez hozzákapcsolták a horvát autonómia jogkiterjesztő kiépítését, az alkotmányos képviseleti kormányzás megszilárdítását és a horvát Háromegy Királyság területi integritásának restitúcióját.

A hatalomra kerülésük után számos konstruktív lépést tettek a kiegyezési törvényben biztosított horvát érdekérvényesítési pozíciók kiépítésére a közös budapesti kormányban. A nemzetfelfogásukat a szláv szolidaritás és a délszláv integrálódás szempontjai kevésbé befolyásolták. A kiegyezés társadalmi támogatottságának szélesítésére ugyanakkor felmerült a nemzeti liberális polgári értelmiséggel való együttműködés folytatása a birodalmi centralizáció közös elutasítása jegyében egy közös párt létrehozásával. Ennek a koncepciónak a megfogalmazója a hungaroszláv arisztokraták egyik intellektuálisan messze kiemelkedő személyisége, a történeti kutatásban alig ismert báró Lazar Hellenbach volt, aki stratégiai előrelátással ismerte fel és kellő rugalmassággal kísérelte meg hasznosítani az 1861. évi horvát jogalkotás eredményeit. Hellenbach magyarországi gyökerű, Nyitra megyei családban született horvát anyától, de Bécsben nőtt fel, s Prágában végzett egyetemet. Anyai birtokát 1851-ben örökölte meg, a Jelačić család magyarbarát ágából választott feleséget, s lett belőle elkötelezett, tevékeny horvát patrióta. A horvátországi vasúti vállalkozásokban való részvételével szerzett társadalmi hírnevet, s az 1861. évi száborban hungaroszláv és liberális fellépései alapozták meg politikusi tekintélyét.²⁷

Hellenbach azon kevés hungaroszláv közéleti szereplő közé tartozott, aki német és horvát íráskészségével, röpirataival képes volt távlatos programot adni. Oly módon kívánta elősegíteni a monarchia dualista átalakulását, hogy az „alkotmányvédő földbirtok” és a nemzeti liberális értelmiség összefogására egy a horvát politikai elit meghatározó többségét egyesítő, erős liberális párt létrehozását tervezte, amivel lényegében megalapozta a horvát–magyar kiegyezés rendszerét megerősítő 1873. évi horvát pártalakulást. A kiegyezés előtt létrejött egyesült liberális pártnak lett volna az elsődleges feladata, hogy

²⁷ Anna Pia Maissen: *Pferde, Schiffe und eiserne Träume. Die Verkehrsinfrastruktur Kroatiens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und die Rolle Baron Lazar Hellenbachs in der Eisenbahnfrage*. In: *Wege der Kommunikation in der Geschichte Osteuropas*. Hrsg. Nada Boškovića. Köln–Weimar–Wien, 2002. 487–495.; Željko Holjevac: *Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko–mađarskih odnosa u 19. stoljeću*. In: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj. Moderni identiteti*. Ed. Marijana Marinović. Zagreb, 2014. 106–109.

a szélsőségesen német–szláv orientációjú és a megalkuvóan magyarbarát irányzatok ellenében az 1861. évi XLII. sz. törvényhatározatban foglalt elvek alapján rendezték az államjogi kapcsolatot Magyarországgal. A pártfúzió ugyan nem jött létre, de a hungaroszláv nemesi liberálisok számára sem lehetett természetesen alku tárgya a horvát nemzeti mozgalom olyan alapvető követelése, mint a széleskörű autonómia biztosítása és a történelmi jog szerinti horvát területek egyesítése.

Noha az 1868-ban létrejött új autonómia az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó horvát etnikai és területi állomány közel kétharmadát lefedte, valamint több és szélesebb körű törvényhozói, kormányzati jogosítványokkal ruházta fel a horvát felet, mint az 1848 előtti horvát rendi hatóságok, vagy amennyit a forradalom alatti és utáni ausztrioszláv programok előirányoztak, az államjogi kompromisszum vállalásával a hungaroszláv nemesi liberalizmus mégis gyorsan elvesztette politikai hitelét és nemzeti legitimitását.²⁸ Hellenbach a liberális jogelvek elharapózott megsértésének tulajdonította és egykori küzdőtársa, az első polgári horvát bán, báró Levin Rauch kormányzati gyakorlatának róttá fel a magyar–horvát kiegyezés gyorsan elapadó társadalmi támogatottságát.

„Hét évvel ezelőtt azzal zártam első beszédemet ebben a sz. törvényhatározatban, hogy legyen egyetlen haza a Kárpátoktól az Adriai-tengerig; ahogy azt is mondtam, hogy ez a haza olyan feltétellel jöjjön létre, hogy abban minden nemzet legyen boldog, szabad és elégedett. Ugyanezt fogom mondani ma is. Azt látom, hogy Önök ezt a hazát megalkották, no de mind máig nem látok senkit boldognak, szabadnak és elégedettnak.”²⁹

Hellenbach megnyilatkozásával kezdetét vette a korabeli horvát nyilvánosságban a kritikai diskurzus az 1868. évi kiegyezési törvényről, amelyet a későbbiekben az ausztrioszláv nemzeti liberálisok és a hatalomból kiszorult centralista reformliberálisok alkotta ellenzék kiélezett pártpolitikai célzatossággal és érveléssel vitt tovább. A vita tematizálásában – a magyarországi helyzethez hasonlóan, amelyet Kossuth Lajos függetlenségi eszméből fakadó kiegyezéskritikája uralt – Horvátországban is meghatározónak bizonyult a megalkuvás és jogfeladás kérdése: annak eldöntése, hogy a kiegyezést megkötő hungaroszlávok milyen mértékben árulták el az 1861. évi jogalkotás eredményeit, különösen a XLII. számú törvényhatározat lényegét. A politikába 1871-ben visszatérő Mažuranić választási felhívásában természetesen központi helyet kapott az az állítás, hogy a kiegyezési törvényben minden, Horvátországot hátrányosan érintő rendelkezés a király által jóváhagyott XLII. törvénycikk érvényességének feladásából származott. Ennek igazolására éles bírálatot illette a bán jogállását, gúny tárgyává tette a magyar miniszterelnök előterjesztésére báni tisztséget viselt Levin Rauch és Koloman Bedeković személyét és szellemi képességeit, míg a horvát miniszter funkcióját teljesen feleslegesnek, a horvát autonómia „kerékkötőjének” minősítette. Bravúros logikai fordulattal tett tanúbizonyyságot dinasztikus lojalitá-

28 Rész Imre: A horvát liberalizmus irányzatai különös tekintettel a hungaroszláv nemesi liberalizmusra. *Magyar Tudomány* 169 (2008) 39–44.

29 *Dnevnik sabora trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868–1871*. Zagreb, 1868. [szeptember 12.] 167.

sáról, és a kegyes királynak tulajdonította, hogy megszabadultak a gonosztól, Levin Rauch bántól, aki anyagi visszaélésével az uralkodót is bemocskolta Lonjsko Polje sarával.³⁰

A választási siker és az 1868. évi kiegyezés néhány rendelkezésének revíziója teremtett lehetőséget a győztes nemzeti liberálisok hatalomra kerülésére és Mažuranić báni kinevezésére. A revízió során sajátos metamorfózison ment keresztül az 1861. évi XLII. törvénycikk értelmezése is. Az újraértékelésre a Mažuranić elnökletével ülésező szabórnban került sor, amikor 1873 szeptemberében a kiegyezést módosító törvény általános vitájában a fiatal nemzeti radikális, Milan Makanec és a tekintélyes Franjo Rački egyaránt megalkuvással, a szentesített törvénycikk elveinek és tartalmának teljes feladásával vádolta meg a kormányra készülő liberálisokat.³¹

A támadásra Slavoljub Vrbanić 1861. évi képviselő, a hatvanas évek politikai titkainak beavatott ismerője, a nagy hatású nemzeti liberális újság, a *Pozor* alapító szerkesztője válaszolt új hangon és megváltozott érveléssel. Beszédében rögtön eloszlatta az 1861. évi XLII. törvénycikk szentesítésének mítoszát és meghúzta azt a finom disztinkciót, hogy az uralkodó a magyar országgyűlésen való megtárgyalásra hagyta jóvá a szabórn határozatát, s így az nem emelkedett törvényerőre. Történeti visszatekintésében az 1861-ben hozott döntéseknek már nem csupán a horvát nemzeti jelentőségét, az autonóm állami önállóság igényét és a Magyarországgal való szövetség feltételeinek ilyen értelmű meghatározását emelte ki, hanem hasonló súllyal szőlt azok fontosságáról a birodalmi centralizációval szembeni ellenállásban. Egyenesen az egyik csúcspontnak nevezte az 1861. évi szabórn elutasító szavazását a birodalmi parlamentben való horvát részvételtől, mert az nélkülözhetetlen támogatást jelentett az alkotmányos dualizmus sikeréhez, Magyarország 1867-ben elért államjogi állásának kivívásához. A nemzeti és a reformliberálisok tábórnban is súlyos sérelemnek tekintett osztrák–magyar kiegyezés pozitív megítéléséből logikusan következett a döntő argumentum az ellenzéki politikusok vádjainak cáfolatára, nevezetesen az, hogy a sokat kárhóztatott 1868. évi horvát–magyar közjogi megállapodás lényegében tartalmazza az 1861. évi XLII. cikkely alapelveit. A létrejött egyezség védelmében, de még inkább a kiegyezés megkötése miatt nemzetárulással vádolt hungaroszlávok megbékítése és rehabilitálása végett a folyamatban lévő pártfúzió sikere érdekében még hozzáfűzte Vrbanić, hogy ma már nem lehetne a megerősödött Magyarországgal való alku során olyan mértékű horvát autonómiát biztosítani, amekkorát 1868-ban sikerült elérni.³²

A kiegyezési revízióról a szabórnban zajló vita e fontos beszédének alaptézise, az 1868. évi kiegyezés és a nemzeti célokat a szentesítés hiányában is változatlanul érvényesen hordozó 1861. évi XLII. cikkely megfeleltetése, bizonyára ösztönösen azzal a kettős legitimációs szándékkal hangzott el, hogy elfogadhatóvá tegye a kiegyezést a horvát közvélemény számára és megalapozza Mažuranić küszöbönálló bánóságának nemzeti és er-

30 Mira Kolar-Dimitrijević: Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića?). *Povijesni prilozi* 14 (1995) 173–177. Lonjsko Polje [Lónyamező] mocsaras síkság a Száva völgyében, amelynek a vízszabályozása és lecsapolása körüli korrupciós váddal kényszerítette ki a közjogi ellenzék a kiegyezést megkötő horvát bán, Levin Rauch lemondását.

31 *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1872/5. Svezak I.* Zagreb, 1873. [szeptember 3.] 450–456., 457–459.

32 Uo. 1873. [szeptember 4.] 500–502.

kölcsi jogosultságát. Ebben az összefüggésben a szóban forgó cikkelyre való hivatkozás közvetve kinyilvánította az önálló horvát államiságnak a horvát–magyar kiegyezés általi megteremtését, amelynek intézményes kiépítése és jogosítványainak bővítése lett a Mažuranić-korszak fő törekvése. A birodalmi centralizmus keretében megvalósuló horvát autonómia elérésére szentesítettnek deklarált jogalkotás tehát végül a maga valódiságában, mint száborhatározat bizonyult felhasználhatónak a horvát–magyar szubdualizmus törvényességének elismertetésére. A horvát–magyar kiegyezési törvény módosításának elfogadását a szábor elnöki székéből levezénylő Mažuranić a báni kinevezését hírül adó királyi kézirat ünnepélyes átvételekor parlamenti felszólalásában hitelesítette Vrbančić korábbi beszédét, miszerint a kiegyezéssel megvalósuló horvát autonóm államiság az 1861. évi XLII. cikkely elveire épül:

„Úgy gondolom, hogy az elnyert autonómia annyira köszönhető Őfelségének és a nemzet eszméinek, amennyire legalább engem illet az érdem, hogy tervezetem vetette meg annak alapját. [...] Soha nem voltam ellenzője a szövetkezésnek azzal a nemzettel, amellyel most szövetségben élünk. Ezt legjobban az 1861. évi 42. cikkely mutatja, amely mindenekelőtt királyságunk összetartozását hangsúlyozza a Magyar Királysággal. Ez a cikkely nem csupán alkotmányos elvei alapján tulajdonítható annak, aki azt megerősítésre javasolta Őfelségének, és az én vagyok; de azt valóban csekély személyem javára kell írni, még ha ezt hallani nem is lehet kellemetlen a tisztelt háznak, hogy igazából az enyém volt e cikkely alapgondolata. Ezen az alapon nyugszik, és gondolom ezen fog nyugodni továbbra is országunk jövője.”³³

Mažuranić és későbbi báni helyettese, a szerb Jovan Živković közös törvényjavaslata az 1868-as kiegyezés revíziójáról végeredményben a Magyarországgal való államközösség és a dualizmus elismerésének bázisán intézményesítette a horvát politikai nemzet területi különállását és belpolitikai önállóságát, amelyet a szábor nemzeti liberális és hungaroszláv frakciója teljes egyetértésben, mindössze tíz ellenszavazattal fogadott el. A parlamenti elit meghatározó többségének állásfoglalása azonban csak politikailag járult hozzá a kiegyezés rendszerének stabilizálásához, és korántsem szabadította meg azt az ellenzéki diskurzusban rögzült jogfeladás és megalkuvás stigmájától. A horvát–magyar kiegyezés eredményeit annak mindenkorai ellenzéke ugyanis a nemzeti érvényesülés optimális keretével, az önálló államiság számos jogosítványának hiányával kérdőjelezte meg, s ez a szemlélet az első kortörténeti munkáktól kezdve mindvégig jellemezte a horvát historiográfiai megközelítést. Az ambivalens ábrázolás abban nyilvánult meg, hogy a horvát–magyar kiegyezés konszolidálása a nemzeti liberálisok kényszerhelyzettel való megalkuvásának minősült, viszont ennek révén Mažuranić egyidejű hatalomra kerülése és közel hétéves báni működése a horvát polgári nemzet- és államépítés kiemelkedő korszakává nemesedett.³⁴

33 *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske*, 1873. [szeptember 29.] 738.

34 Mirjana Gross – Agneza Szabo: *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Zagreb, 1992. 251–256.; Dalibor Čepulo: Mažuranić-éve reforme 1873–1880. Modernizacija kao izgradnja države i nacije. In: *Intelektualac, kultura, reforma. Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*. Ed. Dalibor Čepulo – Tea Rogić Musa – Drago Roksandić. Zagreb, 2019. 2–64.

CONTENTS

Judit Klement – Orsolya Manhercz <i>In Honour of Éva Somogyi</i>	5
Ágnes Deák <i>The Wise but Timid Fabius Cunctator: Count Móric Esterházy</i>	7
Imre Ress <i>The Legend of the Royal Sanction for Act LXII of the Croatian Law of 1861, and its Legitimization Function</i>	29
Virág Vér Eszter <i>Empress Elizabeth in Hungary in the Summer of 1866: Reception, Memory, Myth</i>	43
Orsolya Manhercz <i>“My God, My God, Henceforth Buda Will Be the Imperial Seat”. Court Life at Pest-Buda in the 19th Century</i>	65
András Cieger – Réka Matolcsi <i>Fidelity to the King, Citizen Loyalty and National Identity. Multiple Loyalties in Hungary of Austro-Hungarian Monarchy</i>	87
Iván Ifj. Bertényi <i>The Social Background of the Delegation Members elected by the Upper Chamber</i>	99
Gábor Gyáni <i>Socialization in the Aristocratic Families</i>	123
Miklós Konrád <i>Sporting Life, Modernisation, and Antisemitism in Hungary, 1867–1914</i>	139
Judit Klement <i>Budapest and the Mills, 1841–2008</i>	155

E számunk szerzői

Ifj. Bertényi Iván, tudományos igazgató-helyettes, Collegium Hungaricum Bécs, igazgató, Bécsi Magyar Történelmi Intézet ● Cieger András, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Újkori osztály ● Deák Ágnes, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, BTK TTI, Újkori osztály ● Klement Judit, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály, docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Atelier Interdiszciplináris Történelmi Tanszék ● Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Manhercz Orsolya, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék ● Matolcsi Réka, doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Ress Imre, nyugdíjas tudományos főmunkatárs, BTK TTI ● Vér Eszter Virág, alapító kutató, Monarchikum Kutatócsoport

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknél: 1000 Ft

